2

;efu;ek'p

पतंजलिः महाभागः योगस्य अष्टचरणानां वर्णनं कृतवन्तः तानि चरणानि सन्ति यमः. नियमः, प्राणायामः, प्रत्याहारः, धारणा, ध्यानम्, तथा समाधिः । पतंजलिना वर्णिते प्रथमद्वतीये द्वचरणे मौलिकनैतिकनियमयोः मूलं वर्तते । यौ वयं यमनियमौ वदामः । एतान् सार्वभोमकसिद्धान्तरूपे तथा व्यक्तिगतरूपेऽपि द्रष्टुं शक्नुमः । यमाः उचितव्यक्तिगतदृष्टिकोणेन सम्बन्धिताः भवन्ति । नियमाः सामाजिकानुशासनानि सन्ति यथा वयं स्वपरिवेशे कथं व्यवहारं कुर्मः ? अतः अत्र एषः परामर्शः प्रदीमुने यत् अस्माभि बाह्यजगता सह आध्यात्मिकजगता सहापि सम्बन्धः स्थापनीयः ।

mÌ';kfu

एतं पाठं पठनान्तरं भवन्तः सक्षमाः भविष्यन्ति :

- लघुबालकान् योगस्यानुशासनं प्रदानकरणे ;
- बालकान् यमनियमौ अङ्गीकरणे तथा अभ्यासाय प्रेरितकरणे ;
- कथानां निर्माणं कृत्वा यमनियमयोः स्वशब्देषु संक्षेपरूपेण प्रस्तुतकरणे ।

fVIi.kh

2-1 ;e%

यमः मुख्यतया पञ्चविभागेषु विभाजितः अस्ति – अहिंसा ,सत्यः, अस्तेयः, ब्रह्मचर्यः, अपरिग्रहः । आगच्छन्तु प्रत्येकं यमं कथया माध्यमेन अवगच्छामः ।

1- vfgalk

अहिंसा शब्दस्य वास्तिविकार्थः अस्ति यत् कमपि प्राणिनं केनापि प्रकारेण पीडा न प्रदानम् तथा नैव तं प्रति क्रूरतापूर्वकेण व्यवहारकरणम् । यतोहि योगस्यानुसारेण अहिंसायाः अर्थः हिसायाः अभावात् अधिकं वर्तते । अस्मिन् दयालुता तथा मित्रता तथा न्य विषयेषु विचाराः सन्ति । एषः अस्माकं कर्तव्यैः तथा दायित्वैः सह सम्बन्धितोऽस्ति । अहिंसायाः अर्थो विद्यते प्रत्येकपरिस्थितौ अस्माभिः विवेकयुक्तः व्यहारः करणीयः तथा कस्यापि हानिः न करणीया । आगच्छन्तु वयं अहिंसां एकया कथया माध्यमेन अवगच्छामः ।

ukjnefu% rFkk O;k/k%

एकदा महान्सन्तः नारदमुनिः तथा पवित्रनदीनां गङ्गायमुनासरस्वतीनां सङ्गमेषु स्नानार्थं गच्छन् आसीत् यदा सः गच्छन् आसीत् तदा मार्गे एकं मृगं दृष्टवान् । सः दृष्टवान् यत् एषः पशुः केनापि शरेण व्यथितः आसीत्। तस्य पादौ त्रुटितौ सः पीडया व्यथितः आसीत् । किञ्चित् पादनां दूर्यां नारदः एकं शूकरं दृष्टवान् यस्य अङ्गान्यपि त्रुटितानि तथा सोऽपि पीडया व्यथितः आसीत् । यदा सः किञ्चिदग्रे इतोऽपि गतवान् तदा एकं शशकं दृष्टवान् । एतान् पशून् अति संकटे दृष्ट्वा नारदः दुःखम् अनुभूतवान् । यथा नारदर्षिः अग्रे गतवान् तदा वृक्षस्य पृष्ठतः एकं व्याधं अपश्यत् यः धनुषा शरैः च सुसज्जितः आसीत् तथा अन्य पशून् मारणाय तत्परः आसीत् । व्याधः रक्तनेत्रेण हिंसकः प्रतीयन् आसीत् । यथा नारदः वनस्य मार्गं त्यक्त्वा व्याधं

d{kk & ^

fVIi.kh

प्रति गमनमारब्धं तदा सर्वे पक्षिणः तथा पशवः ततः शीघ्रं धावितवन्तः । पशून् धावन्तः दृष्ट्वा व्याधः व्यथितः संजातः तथा सः नारदं मनसि क्रोशनं आरम्भं कृतवान् परन्तु वाचा अपशब्दानां प्रयोगं न कृतवान् । स्वयं संयमितो भूत्वा पृष्टवान् यत् "हे महान् मुने! भवान् स्वमार्गं परित्यज्य मां प्रति कथम् आगतवान् ? भवन्तं दृष्ट्वा मम आखेटकस्य सर्वे पशवः धावितवन्तः" नारदमुनिः उत्तरं दत्तवान् यत् "मम मनसि भवन्तं प्रति एकः सन्देहः आगतः । अहं चिन्तयन् आसं यत् किं शुकराः तथा अन्ये सर्वे पशवः भवतां सन्ति" । व्याधः उत्तरं दत्तवान् "आम्, अहमेव तान् अस्यां स्थितौ कृतवान्"।

नारदमुनिः तं पृष्टवान् यत् सः पूर्णतया पशूनां हत्या कथं न करोति ? तदा व्याधः उत्तरं दत्तवान् यत् "मम नाम मृगारिः अस्ति अर्थात् पशूनां शत्रुः अस्ति। मम पिता मां एवमेव मारणं शिक्षयितवान् । यदा अहं अर्धमृतान् पशून् व्यथितरूपेण पश्यामि । तदा अहं बहु प्रसन्नं भवामि । तदा नारदमुनिः व्याधम् उक्तवान् यत् अहं भिक्षां कामये । तदा व्याधः एवं विचन्त्य यत्" एषः कमपि पशुमिच्छति "उक्तवान्" मम पार्श्वे बह्व्यः त्वचः सन्ति भवान् तासु कामपि अभिप्सितं करिष्यति ? अहं भवताङ्कृते एकामेकां व्याध्रमृगयोः त्वचौ दास्यामि"। नारदः उत्तरं दत्तवान् यत् "अहं भवतः कांपि त्वचं न कामये अहन्तु केवलं एवं कामये यत् मम कृते एकं वचनं ददातु । कृपया अद्यारभ्य कमपि पशुम् अर्धमृतं न त्यक्ष्यति अपितुं तं पूर्णतया मारयिष्यति ।" व्याधः भ्रमितः संजातः सः पृष्टवान् यत् "अर्धमृतैः पशुभिः सह किमनुचितम् वर्तते"? नारदः उत्तरं दत्तवान् यत् "यदि भवान् पशून् अर्धमृतं करिष्यति चेत् भवानपि भविष्ये एतादृशीं पीडाम् अनुभविष्यति, व्याधः भवनेन भवतां व्यवसायः पशूनां मारणं वर्तते एषः पूर्वमेव एकोऽपराधो वर्तते परन्तु तान् ज्ञात्वापि अधिकपीडां प्रदानं महान्पापो वर्तते, आगामी जीवने त्वया मारिताः सर्वे त्वां क्रमशः मारयिष्यन्ति।" व्याधः दिग्भ्रमितोऽभवत् सः स्वगतिविधिनां विषये स्वपापयुक्तस्वभावविषये च

जागरूकोऽभवत्, तथा स्वापराधेभ्यः भयभीतः संजातः । सः उक्तवान् "मत्कृतेभ्यः पापेभ्यः मुक्त्यर्थं मया किं करणीयम् ? भो महन् मुने! कृपया मम सहायं करोतु।

नारदमुनिः सहायतायै व्याधाय आश्वासनं प्रदत्तवान् तथा तं सरलनिर्देशान् पालनाय उक्तवान् ये व्याधस्योद्धारस्य आधारभूताः भविष्यन्ति । नारदः निर्देशं प्रदत्तवान् यत् "सर्वप्रथमं स्वधनुः त्रोटयतु तत्पश्चात् अहं वदिष्यामि यत् किं करणीयम्" । व्याधः उक्तवान् "यदि अहं स्वधनुः त्रोटयामि चेत् अहं कथं जीवतो भविष्यामि ? यतोहि एतदेव धनुः मम जीविकासाधनमस्ति । नारदः तं सान्त्वनां दत्तवान् "चिन्ता मास्तु, अहमेव प्रतिदिनं तव भोजनस्य व्यवस्थां करिष्यामि । नारदस्य तर्कैः सहमतो भूत्वा सः व्याधः त्वरितं स्वधनुः त्रोटयित्वा अन्यत्र अमोक्ष्यत् । तथा समर्पणभावेन यतेः चरणे अपतत् । तदा नारदः व्याधं परामर्शं प्रदत्तवान् यत्" भवान् स्वगृहे पुनःगच्छतु तथा यद् धनं तस्य पार्श्वे अस्ति तं ब्राह्मणयतिनां कृते वितरततु । तथा स्वपत्न्या सह गृहं त्यक्त्वा कानिचन वस्त्राणि स्वीकृत्य नद्याः तटे लघुकुटीरस्य निर्माणं कृत्वा तस्यां निवसतु । कुटीरस्य समक्षे उच्चस्थानं कृत्वा तत्र तुलसिकायाः वृक्षम् रोपयतु । स्वगृहस्य समक्षे तुलसिकायाः वृक्षं रोपणानन्तरं प्रतिदिनं तस्य परिक्रमां करोतु तथा तस्य जलादिभिः सर्ववस्तुभिः सेवां करोतु । हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे, हरे राम हरे राम राम राम हरे हरे इति महामन्त्रस्य निरन्तरं जपं करोतु । अहं प्रतिदिन् युवयोः कृते पर्याप्तभोजनं प्रेषयिष्यामि, यावत् भवतः इच्छाभविष्यति तावत् भोजनं स्वीकर्तुं शक्नोति ।"

मृगारिं निर्देशं प्रदानानन्तरं नारदः पशुभ्यः पुनः जीवनदानं प्रदत्तवान् । अनेन मृदारीम् आश्चर्यम् अभवत् । तदा नारदर्षिः तीर्थयात्राकरणार्थं निर्गतवान् ।

मृगारिः पुनः गृहम् आगतवान् तथा सदाचरणेन ऋषिणां आदेशस्य पालनं कृतवान् । एकस्य व्याधस्य यतिभवनस्य सूचना सर्वत्र अग्निवत् प्रसरिता ।

तस्य यतेः दर्शनार्थं जनैः तत्र गमनं प्रारब्धवन्तः । तथा प्रथानुसारेण ते स्वकीयेन सह उपहारस्वरूपं भोजनादिकं नीतवन्तः । परिणामस्वरूपः मृगारिः तथा तस्य पत्नी आवश्यक्तानुसारं पर्याप्तं भोजनं प्राप्तवन्तः । एकस्मिन् दिवसे स्वमित्रपर्वतमुनिं तं व्याधं दर्शनस्य निमन्त्रणं कृतवान् । पर्वतमुनिः निमन्त्रणं सहर्षं स्वीकृतवान् तथा पर्वतमुनिना सह वार्तां कुर्वन् नारदः तं व्याधं द्रष्टुं तत्रागतः । यदा मृगारिः उभौ दूरात् अपश्यत् सः उत्सुकतया उभौ प्रति धावितवान् दण्डवताय अधः नमने सः संकोचं कृतवान् यतोहि अधः पिपीलिकाः आसन् तर्हि सः सर्वप्रथमं ताः ततः निवारितवान् तत्पश्चात् दण्डवत्प्रणामं कृतवान् ।

नारदमुनिः उक्तवान् यत् "मम प्रियः व्याधः तव एतादृशः कर्म आश्चर्यात्मकं नास्ति यतोहि भगवतः सेवया व्यक्तिः स्वयमेव अहिंसकः तथा सज्जनेषु सर्वश्रेष्ठो भवति ।" व्याधः उभयोः संतयोः गृहाङ्गने स्वागतं कृतवान् । तेषाम् उपशेनार्थं एकं कटं स्थापितवान् तथा पूर्णभक्त्या सह तौ उपवेशनाय निवेदनं कृतवान् । सः जलम् आनीय तेषां पादप्रक्षालनं कृतवान् । तस्य महान् भक्तिं दृष्ट्वा तौ तस्मै आशीर्वादं प्रदाय स्मधाम प्रति गतवन्तौ ।

नारदमुनेः तथा व्याधस्य कथया वयं अवगतवन्तः यत् अहिंसया कथं व्याधस्य क्रुरता बुद्धिमत्तायां परिवर्तिता संजाता । अतः अस्माभिः अहिंसायाः पालनं करणीयं । अहिंसा अस्मान् सदाचारस्य मार्गे नयति ।

2- lR;%

सत्यस्यार्थः 'सत्यसम्भाषणम्म्' तथापि सर्वेषु अवसरेषु सत्यसम्भाषणस्य आवश्यक्ता नास्ति, यतोहि एषः कस्यापि अनावश्यकरूपेण हानिः कर्तुं शक्नोति । अतः अस्माभिः अत्रापि विचारः करणीयः यत् वयं किं वदामः वयं एतं कथं वदामः

fVIi.kh

तथा एषः अन्यं कथं प्रभावितं कर्तुं शक्नोति । यदि सत्यसम्भाषणेन अन्यस्मै नकारात्मकाः परिणामाः भवन्ति तर्हि तत्र किमपि न वक्तव्यम् ।

सत्यस्य अहिंसया सह व्यवहाराय अस्माकं प्रयासानां संघर्षे कदापि न्यूनता नागच्छेत् । एषा पूर्वधारणा अस्मिन् विषये आधारितास्ति यत् धर्मयुक्तः संवादः तथा कार्यं कस्यापि स्वस्थसम्बन्धाया आधारं निर्माति तथा ज्ञात्वैव विश्वासघातः अतिश्योक्तिः अविश्वासः च अन्येषां हानिं कुर्वन्ति । आगच्छन्तु एकया कथया अवगच्छामः ।

i|.;dksfV% /kuq% rFkk vHkwrflag% dFkk

एकदा कर्नाटकक्षेत्रे एकस्मिन् लघुग्रामे एकं धेनुसमूहः निवसन् आसीत् प्रतिदिन प्रातः स्वलघुवत्सान् ग्रामस्य सुरक्षायै पृष्ठे कृत्वा गावः स्वस्वामीनः निर्देशं पालयन्त्यः हरितसस्यं चरणाय पर्वते आरोहन्ति स्म । तथा प्रतिदनि शायङ्काले उदरं पूर्णं कृत्वा भोजनानन्तरं ग्रामे स्ववत्सान् निकषा पुनरागच्छन्ति स्म । सस्यक्षेत्रस्य पार्श्वे यत्र गावः चरन्ति स्म तत्रैकं गनहवनम् आसीत् एकस्मिन् दिवसे यदा गावः आतपस्य आनन्दं गृहन्त्यः आसन् तदा एकः अर्भूतनामकीयः व्याघ्रः ताः दृष्ठवान् । कदा बलयुक्तः सः व्याघ्रः सम्प्रति वृद्धः बलहीनश्च संजातः । सः सप्ताहपर्यन्तं कमपि आखेटं प्राप्तुम् असमर्थः आसीत् । अतः यदा सः तत्र सस्यक्षेत्रे धेनूनां समूहं दृष्ट्वा प्रशन्नोऽभवत् । सः एवं चिन्तनं कृतवान् यत् "अद्याहं भक्षणाय कामपि स्थूलां गावं स्वीकरिष्यामि" सः एकस्मात् शिलाखण्डस्य पृष्ठे तिरोभूतवान् ।

व्याघ्रः पुण्यकोटिं प्रति आक्रमणं कृतवान् तथा तं ग्रहीतवान् । सः तां यदा हन्तुम् उद्यतः आसीत् तदा पुण्यकोटिः अवदत् । व्याघ्रमहाभागः" माम् इदानीं

न हन्तु ग्रामे ममैकः वत्सः अस्ति यः मम प्रतीक्षारतोऽस्ति । सः सम्भवतः बुभुक्षितः तथा शायङ्कालस्य भोजनाय प्रतीक्षारतो वर्तते अतः कृपया अद्यरात्रौ मां मम वत्सस्य पार्श्वे प्रेषयतु यदि अहं एकवारं तं भोजनम् अखादिष्यम् चेदहं वचनं दास्यामि यद् पुनः भवतां पार्श्वे आगच्छामि तदा भवान् मां भक्षयतु"

व्याघ्रः आश्चर्यचकितः संजातः सः स्वजीवने बहून् पशून् घ्नतवान् सर्वे जीवनरक्षणस्य याचनां तु कृतवन्तः परन्तु कोऽपि पुनः आगमनाय न उक्तवन्तः। सः तां उक्तवान् किं भो ! भवती मां मूर्खम् अवगच्छति खलु ? यदि त्वां प्रेषयामि चेत् त्वं पुनः नागमिष्यसि अतः त्वं गन्तुं न शक्नोषि त्वामिदानीमेव खादिष्यामि । सा उक्तवती यत् कृपां करोतु मम वत्सः बुभुक्षितो वर्तते तस्यकृते मां प्रेषयतु, अहं वचनं प्रदत्तवती यत् मां प्रेषयतु ।

अर्भुतः तस्याः वार्ताम् अङ्गीकृतवान् उक्तवान् च भवती गच्छतु अहं तव प्रतीक्षां करिष्यामि । पुण्यकोटिः ग्रामं प्रति शीघ्रतया धावितवती तत्र तस्याः वत्सः भयभीतः तथा बुभुक्षितः आसीत् यतोहि तस्य मातरं विहाय अन्याः गावः आगतवत्यः । सः धावितवान् भयात् कम्पयन् तस्य मातुः पार्श्वे गतवान् । पुण्यकोटिः तं स्नेहं कृतवती, तदा सा वनस्य विवरणं तथा वचनस्य विषये स्वपुत्रम् उक्तवती । "पुनः न गच्छतु मात ! मया सह निवसतु" इति लघुवत्सः उक्तवान् ।

लघुवत्सः बहुः दुःखितः आसीत् सः एवं न ज्ञातवान् यत् मातरं तस्मात् कथं रक्षयेत् ।

पुण्यकोटिः अन्याः गाः एकत्रीकृत्य तथा स्वपुत्रस्य पालनपोषणाय तथा स्ववचनस्य विषये उक्तवती । अन्याः गावः तां तत्रैव वसनाय उक्तवती, परन्तु सा स्ववचनं पालनाय तस्य व्याघ्रस्य पार्श्वे गतवती । अत्र व्याघ्रः बहुः दुःखितः आसीत् सः

स्वयं मूर्खं मत्वा चिन्ताग्रस्तोऽभवत् यत् अहं भोजनं व्यर्थमेव निष्कासितवान् । तदैव सः तत्र तां पुण्यकोटिगां दृष्ट्वा बहुप्रसन्नोऽभवत् । सा धेनुः उक्तवती यत् "अहमत्रास्मि अहं स्ववत्सस्य पालनाय अन्याः धेनूः उक्त्वा अत्र आगतवती सम्प्रति भवान् मां भक्षयितुं शक्नोति" व्याघ्रः तस्याः पुण्यकोटिधेनोः व्यवहारेण बहु आश्चर्यचकितो सञ्जातः तस्या सत्यनिष्ठां दृष्ट्वा तस्य हृदयपरिवर्तनमभवत्। सः तां उक्तवान् यत् त्वादृशीसत्यनिष्ठयुक्तां दृष्ट्वा मम हृदयपरिवर्तनं संजातम् अहं त्वादृशीं सत्यनिष्ठां भक्षणस्यापेक्षा मृत्युमङ्गी करिष्यामि । एवमुक्त्वा सः ततः गतवान् । पुण्यकोटिः स्ववत्सस्य पार्श्वे पुनरागतवती । सर्वे प्रसन्नाः अभवन् । उपरोक्तकथया वयम् अवगतवन्तः यत् कथं सत्यस्य पालनं कृत्वा पुण्यकोटिः मुक्तिं प्राप्तवती । अतः अस्माभिरपि सत्यस्य पालनं करणीयम् ।

3- vLrs;

स्तेयस्यार्थः अस्ति चौरीकरणम् तथा अस्तेयस्यार्थः तत् किमपि न स्वीकरणमं यत् अस्माकं नास्ति। अस्यतात्पर्यमेवमप्यस्ति यदि कोऽपि अस्माकमुपरि विश्वासं करोति चेत् अस्माभिः तैः सह विश्वासघातः न करणीयः । अस्तेयः अस्य अन्यार्थः अन्यैः सह निस्वार्थसम्बन्धस्थापनम् अपि वर्तते । तथा भिन्नोद्धेश्येन कस्यापि वस्तुनः उपयोगः तथा स्वामिनः अवज्ञापि वर्तते ।

आगच्छन्तु अनया कथया माध्यमेन अस्तेयम् अवगच्छामः

pkj% rFkk O;kikjh

एकः हीरकचोरः आसीत् सः बहुमूल्यान् हीरकान् चोरयति स्म । सः एकदा प्रसिद्धहीरकव्यापारीं हीरकान् चोरयन् दृष्टवान् तथा सः चोर्याः सुनिश्चयं कृतवान् तथा सः व्यापारिणा सह रेलयाने आरूढवान् । मार्गः दीर्घतमः

आसीत् तत्र सः दिनत्रयं व्यापारिणः स्यूतेषु हीरकान् अन्विष्टवान् परन्तु असफलोऽभवत् अनन्तरं सः अन्तिमे स्वपराजयं स्वीकृत्य व्यापारीम् उक्तवान् यत् "मया दिनत्रयं जातं परन्तु हीनकाः न प्राप्ताः अतः भवानेव वदतु यत् भवान् कुत्र स्थापितवान् अनन्तरं सः हीरकव्यापारी उक्तवान् यत् मां पूर्वमेवैव सन्देहं जातं यत् त्वं कोषकर्तकः अस्ति अतः मया मम हीरकाः तत्र स्थापिताः यत्र भवान् कदापि द्रष्टुं न शक्यते । अनन्तरं सः व्यापारी चौरस्य पार्श्वे गत्वा तथा चौरस्य स्यूतेषु स्वहीरकान् निष्कासितवान् । तथा तं चौरं आरक्षकाय प्रदत्तवान् ।

अनया कथया ज्ञायते चोर्याः दुष्परिणामः एकदा त्वश्यमेव प्राप्तोभवति अतः अस्माभिः अस्तेयः न करणीयः

4- vifjxg

अपरिग्रहस्यार्थो वर्तते यत् तदैव स्वीकरणीयः यदावश्यकं वर्तते । तथा कस्यापि स्थितेः लाभग्रहणाय अत्यधिको लोभी न भवितव्यः । केवलं स्वार्जितम् एवास्माभिः स्वीकरणीयं यदि वयम् अधिकं स्वीकुर्मः चेत् वयं अन्यस्य शोषणं कुर्वन्तः स्मः । आगच्छन्तु कथया अवगच्छामः ।

योगीपुरूषः एवम् अवगच्छति यत् वस्तुनां संग्रहः अस्मागं सौभाग्याय न सन्ति अपि एतानि ईश्वरस्य तथा मम मध्ये दूरीं करोति । अपरिग्रहस्य तात्पर्यं वस्तुभिः सह आसक्तिः त्यक्तव्या तथा एवम् अवगच्छेत् यत् अनित्यता तथा परिवर्तनं सत्यं वर्तेते ।

ykHkh ckã.k

तेनालीरामस्य ज्ञानस्य विषये एका कथा प्रचलितास्ति । विजयनगरस्य प्रसिद्धराजा कृष्णदेवरायस्य माता दयालुस्वभावयुक्ता आसीत् । सा तीर्थयात्रां

कृतवती तथा बहुविधदानम् अपि कृतवती । एकदा तस्येच्छा ब्राह्मणानां कृते आम्रफलप्रदानस्याभवत् परन्तु सा पूर्वमेव मृतवती, राजा तस्याः शास्त्रोचित विधिना सर्वविधसंस्कारं कृतवान् । एकदा सः ब्राह्मणान् आहूत्योक्तवान् यत् "मम मातुः इच्छा भवद्भ्यः आम्रप्रदान्स्यासीत् परन्तु सा तु गता, अतः माय किं करणीयम् । ब्राह्मणाः लुब्धाः आसन् ते उक्तवन्तः यत् यदि राजा प्रत्येकस्मै ब्राह्मणायैकेकं स्वर्णाम्रफलं यच्छति चेत् तस्यमातुः इच्छा पूर्णा भविष्यति । नृपः ब्राह्मणानाम् आज्ञां मत्वा स्ववित्तमन्त्रिणम् आदेशं दत्तवान् यत् सर्वेभ्यः ब्राह्मणेभ्यः एकमेकं स्वर्णाम्रं देहि । सर्वे ब्राह्मणाः स्वर्णाम्रं प्राप्तवन्तः । तत्र नृपस्य एको मन्त्री तेनालीरामनामकीयः आसीत् सः एतां सर्वां घटनां दृष्टवान् । सः सर्वान् ब्राह्णणान् भोजनार्थं स्वगृहे आहूतवान् । सर्वे ब्राह्मणाः भोजनार्थं तेनालीरामस्य गृहे गतवान् । तत्र तेनालीरामः स्वगृहस्य द्वारे लोहदग्धमेकं लोहदण्डं स्वीकृत्य स्थितवान् । सः ब्राह्मणान् दृष्ट्वा उक्तावान् यत् मम मातुः जानुनोः बहु पीडा आसीत् तस्याः इच्छा आसीत् यत् लोहोष्णदण्डेन ममोपचारो भवेत् परन्तु सा पूर्वमेव गतवती अतः तस्याः इच्छां पूर्णार्थं मया भवन्तः आहूताः । भवन्तः अनेन विधिना स्वोपचारं कारयित्वा मम मातुः इच्छां पूरयन्तु । अनेन सा शांतिं प्राप्स्यति । सर्वे ब्राह्मणाः स्वदोषं ज्ञातवन्तः तथा सर्वान् आम्रान् नृपाय प्रदत्तवन्तः ।

तेनालीरामः नृपं उक्तवान् यत् राज्ञः धनं लुब्धेभ्यः प्रदाय वित्तकोषस्य शोषणं न करणीयम् अपि तु प्रजायाः दुःख निवारणार्थम् अस्य प्रयोगो भवितव्यः ।

उपरोक्ता कथया माध्यमेन एषा शिक्षा मिलति यत् अस्माभिः कदापि लोभः न करणीयः । तथा आवश्यक्तायाः अधिकं संग्रहो न करणीयः ।

5- cãp;Z

ब्रह्मचर्यस्य तात्पर्यं संयमो भवति विशेषरूपेण यौनक्रियया: संबन्धे वर्तते । "ब्रह्मचर्यस्य पालनम्" इत्युक्ते अस्माकं तादृशी बुद्धिः भवेत् या उच्चतमं सत्यं

fVIi.kh

वर्धयेत् । अस्य तात्पर्यं केवलं ब्रह्मचर्यस्य नियमावल्या सहैव नास्ति अपितु सत्यं प्रति अस्माकं लक्ष्यस्य सम्बन्धो भवेत् । ब्रह्मचर्यस्य अभ्यासस्य करणास्यार्थः अस्ति यत् अस्माकं यौनोर्जायाः उपयोगः आध्यात्मिकोन्नत्याः कृते करणीयः । यदि वयं अस्याः ऊर्जायाः सम्यग् उपयोगो न करिष्यामश्चेत् अन्येषां हानिः भवितुं शक्नोति । आगच्छन्तु अनया कथया ब्रह्मचर्यम् अवगच्छामः ।

Hkh"e%

महाभारते एकं एतेषां वर्णनं मिलति यत् राजाशांतनुसुतः देवव्रतः आसीत् सः स्वपितुः कृते स्वसुखस्य बलिदानं कृतवान् ।

शान्तनुः मत्स्यपालकस्य पुत्र्यां सह स्नेहं कृतवान् तस्य सुन्दरतया शांतनुः तां प्रति आकर्षितोऽभवत् । सः तया सह विवाहं कृत्वा तां राज्ञीपदं दातुं इष्टवान्। परन्तु एतत् कार्यं सरलतमं नासीत् । सत्यवत्याः विषये एतादृशी भविष्यवाणी आसीत् यत् तस्य पुत्राः भारतस्य शासकाः भविष्यन्ति । तस्याः पिता अस्मिन् विषये चिन्तितं आसीत् यत् यदि शान्तनुराज्ञा सह विवाहो भविष्यति चेत् तस्यपूत्राः शासकाः न भवितुं शक्नुवन्ति यतोहि तस्य ज्येष्ठपुत्रो देवव्रतः एव राज्यस्योत्तराधिकारी वर्तते, अतः सः शान्तनुराज्ञाः समक्षे एतं प्रस्तावं स्थापितवान् यत् "यदि मम पुत्र्याः पुत्राः भारतस्य शासकाः भवेयुः चेत् भवता सह विवाहो भविष्यति । अनेन प्रस्तावेन शान्तनुः दुःखितः सञ्जातः यतोहि राज्ञः अधिकारः तस्य देवव्रतस्य आसीत् । एवं ज्ञात्वा सः सत्यवती विस्मरणस्य प्रयासं कृतवान् । तथा अनया घटनया खिन्नोऽपि अभवत् । स्वपितुः सारथिना माध्यमेन देवव्रतं तेषाम् अवसादस्य कारणं ज्ञातवान् । सः एवं सुनिश्चितं कृतवान् यत् पुत्ररूपेण तं स्वपितरं प्रसन्नकरणस्य प्रयासः करणीयः । देवव्रतः मत्स्यपालकेन सह वार्तां कृतवान् यत् यदि सः

स्वपुत्र्याः विवाहः शान्तनुना सह करिष्यति चेत् तस्याः एव पुत्रा राज्यं करिष्यन्ति। तथापि मत्स्यपालकः सन्तुष्टो न संजातः । सः एवं व्यचिन्तयत् यत् यदि भविष्ये देवव्रतस्य पुत्राः राज्यं नेतुं शक्नुवन्ति । मत्स्यपालकस्य सर्वविधानां आशङ्कां दूरं करणार्थं देवव्रतः सर्वदा ब्रह्मचर्यस्य पालनस्य प्रतिज्ञां कृतवान्। देवव्रतस्य अनया प्रतिज्ञया आकशस्थिताः सर्वे देवाः आश्चर्य चकिताः सञ्जाताः तथा ते तस्योपरि पुष्पवर्षां कृतवन्तः तथा तस्य भीषण प्रतिज्ञया तस्यनामभीष्मः इति अभवत् । स्वपुत्रस्य एतादृशं बलिदानं श्रुत्वा शांतनुः तस्मै इच्छामृत्योः वरदानं प्रदत्तवान् ।

महाभारते वर्णनं वर्तते यत् भीष्मः एकाकिनेव पाण्डवान् जेतुं अशक्नोत् देवेभ्यः अतिरिच्य तान् कोऽपि युद्धे पराजितुं नाशक्नोत् । भीष्मः एव एतादृशः आसीत् यः भगवतः श्रीकृष्णस्य वास्तिविकं स्वरूपं ज्ञातवान् । अतः एव तेषां भगवतः सम्यक् भक्तरूपे स्मरणं भवति ।

उपरोक्तकथया वयम् अवगन्तुं शक्नुवन्ति यत् ब्रह्मचर्यस्य पालनेन अस्माकं मानसिकशक्तिः वर्धते तथा भीष्मस्य कथा अस्मान् एवम् अपि स्मारयति यत् अस्माकं पितरौ प्रति सम्यग् आचरणः करणीयः यथा भीष्मपितामहः कृतवान् ।

ikBxrk% ç'uk% 2-1

1. यमस्य पञ्च विशेषताः सन्ति ...., ..., ..., ... तथा .... ।
2. अहिंसायाः अर्थः अस्ति कस्यापि प्राणिनं प्रति .... न दर्शनम् ।
3. सत्यस्यार्थः .... सम्भाषणम् ।
4. अपरिग्रहस्य तात्पर्यः अस्ति केवलं तमेव स्वीकरणम् यत् .... भवति।

;efu;ek'p

d{kk & ^

fVIi.kh

2-2 fu;e%

नियमस्य अर्थः वर्तते यत् जीवने केचन नियमाः पालनीयाः । व्यक्तिगतं निरिक्षणार्थं निर्धारिताः नियमाः सन्ति । यमवत् पञ्चनियमाः अपि सन्ति । एते केवलम् अध्यनायैव नास्ति इमे तु अस्माकं जीवनस्य प्रतिनिधित्वं कुर्वन्ति । पञ्च नियमाः सन्ति शौचः, सन्तोषः, तपः, स्वाध्यायः, तथा ईश्वरप्रणिधानम्। आगच्छन्तु नियमान् एकया कथया माध्यमेन अवगच्छामः ।

1- 'kkSp%

प्रथमो नियमः शौचः वर्तते यस्यार्थः पवित्रता तथा स्वच्छतास्ति । शोचः द्विधा भवति आन्तरिको बाह्यः च । बाह्यः स्वच्छतायाः तात्पर्यं शरीरस्य स्वच्छता अस्ति तथा आन्तरिकस्वच्छतायाः तात्पर्यं मनसः स्वच्छतया सह शरीराङ्गानां सम्यक्तया कार्यम् । एकया कथया माध्यमेन शौचम् अवगच्छामः ।

=hf.k lo/J"Bfe=kf.k

एकस्मिन् ग्रामे त्रीणि मित्राणि – मोहनः, ललितः, तथा अर्जुनः निवसन्ति स्म। तेषां परस्परं बहु मित्रतासीत् । ते एकस्मिन् विद्यालये एव पठन्ति स्म । ते प्रतिदिनं विद्यालयं गच्छन्ति स्म । तेषां ग्रामं बहुसुन्दुरतमः आसीत् पर्यटकाः तत्र आगच्छन्ति स्म। एकदा अर्जुनः विद्यालयं न आगतवान् । तस्यानुपस्थितं दृष्ट्वा मोहनललितौ चिन्तितौ अभवताम् । तौ तस्य गृहं गमनस्य निश्चयं कृतवन्तौ। तत्र गत्वा तौ आश्चर्यचकीतौ संजातौ यत् तत्र बह्वधिकास्वच्छतासीत्। तत्र तयो मित्रमर्जुनं तपेदिकज्वरेण पीडीतो आसीत्। तस्य माता बह्वधिकं क्रन्दनं कुर्वन्ती आसीत् । अर्जुनः परिश्रान्तः आसीत् तथा वार्तापि कष्टेन कुर्वन् आसीत् तपदिकज्वरः (मलेरिया) एतादृश रोगः वर्तते यत् मत्सकैः प्रसरति । तथा तस्य पिता उक्तवान् यत् अस्वच्छतयात्र

पर्यटकापि नागच्छन्ति । अग्रिमे दिवसे तौ कक्षायां अर्जनस्य विषये उक्तवन्तौ। सर्वेस्वमित्राय किमपि करणस्य सुनिश्चयं कृतवन्तः । तथा आत्मनं लघु लघु समूहेषु विभज्य ते तत्र स्वच्छता कार्यं प्रारब्धवन्तः । ते अवकरं एकत्रीकृत्य तम् अवकरपात्रं स्थापितवन्तः, अस्वच्छजलस्यापि स्वच्छतां कृतवन्तः अनेन मत्सकाः न्यूनाः संजाताः । एवं ते सप्ताहवपर्यन्तं स्वच्छता कार्यं कृतवन्तः । अनेन कार्येण तत्र स्थिताः जनाः प्रेरिताः संजाताः तेऽपि अग्रयागत्य स्वच्छताकार्ये भागं स्वीकृतवन्तः । इत्थं तत् स्थलं स्वच्छतमं संजातम् । तथा रोगोऽपि तत्स्थानात् दुरमभवत् । पर्यटकाः पूर्ववत् ग्राने आगतवन्तः । प्रार्थना सभायां प्राचार्यः बालकानां बहुप्रशंसां कृतवान् । जिलाधीशोऽपि बालकानां प्रंसशामकरोत्। ग्राम्यजनानां स्वच्छताकार्यं चलचित्रमाध्यमेन प्रदर्शितम् । बहूनि राज्यानि स्वच्छतायाः आन्दोलने भागं स्वकृतवन्तः अनेन प्रकारेण इदमान्दोलनं सम्पूर्णदेशे प्रसरितम् । अन्तमे तु राष्ट्रपतिमहाभागः अपि एवं घोषितवान् यद् अस्माकं भारतं स्वच्छभारतम् ।

यदि वयमिच्छामश्चेत् स्वदेशं स्वच्छं कर्तुं शक्नुमः । सर्वप्रथमं तु अस्माभिः स्वपरिवेशस्य स्वच्छता करणीया । तथा बाह्यस्वच्छतया सहा आन्तरिकस्वच्छतापि करणीया ।

2- lrks"k%

एकः नियमः सन्तोषोपि वर्तते । अस्माकं पार्श्वे यत्किमपि अस्ति तस्मिनेव सन्तुष्टस्य भावना संतोषो वर्तते । जीवनाय जीवनस्य समस्यानां अनुभवं कुर्वन् कस्यामपि जीवनशैल्यां शांतिभिः सह निवासं सन्तोषस्य प्रक्रिया वर्तते । अस्माभिः एवं स्वीकरणीयं यत् प्रत्येकवस्तुनुः अथवा कार्यस्य कोऽपि उद्देश्यो भवति । अतः एषः अपि एकस्याः साधनायाः स्वरूपो वर्तते । अस्य वास्तविकतात्पर्यः एषः वर्तते यत् अस्माकं पार्शे यत् नास्ति तस्मै दुःखी

भवनस्यापेक्षा यदस्ति तस्मिन् सुखं दर्शनीयम् । आगच्छन्तु एतं वयं कथया माध्यमेन अवगच्छामः ।

lfodk;k% lrk"k%

एकः धनिको व्यक्ति आसीत् सः भगवद्भक्तोऽपि आसीत् । एकस्मिन् दिवसे यदा पूजायां व्यस्तः आसीत् तदा सः एकस्याः निर्धनकन्यायाः स्पष्टं मधुरं संगीतं श्रुतवान् । गीतस्य विषयवस्तु एका 'क्रमसन'वर्णस्य शाटिकायाः वर्णनं आसीत् । यदा सः धनिकः तं गीतं श्रृण्वन् बहिरागतवान् तदा दृष्टवान् यत् सा गायिका प्रतिवेशिनस्य सेविका अस्ति । सा पात्राणि मार्जयन्ती आसीत् तथा तस्य शरीरे एकं जीर्णं वस्त्रं आसीत् । तस्य दुर्दशां तथा तस्या सहजस्वभावं दृष्ट्वा धनिकः तस्योपरि दयां कृतवान् तथा तस्यै एकां शाटिकां तथा अन्यवस्त्राणि प्रदत्तवान् । यथा बुभुक्षितः भोजनेन प्रसन्नतो भवति तथैव सापि बहु प्रसन्ना संजाता । अग्रिमे दिवसे सा नूतनां साटीकां धारयित्वा प्रसन्नतया बहिः भ्रमितवती तथा अन्यैः सह क्रीडितवती तथा अन्यान् पराजितवती। अग्रिमे दिवसे तां शाटिकां पेटिकायां संस्थाप्य पुरातनानि वस्त्राणि धारितवती । तथा पूर्ववत् इदानीमपि प्रसन्ना आसीत् । यदा सः धनिकं तं पुनः दृष्ट्वान् तदा सः अनुभूतवात् यत् । सुखं दुःखम् अस्माकं मनसः भावनायाः अनुसारेण निर्भरं करोति । अस्याः घटनायाः विषये यदा सः सूक्ष्मतया चिन्तनं कृतवान् तदा प्राप्तवान् यत् व्यक्तिभिः सदा एवं चिन्तनं करणीयं यत् ईश्वरैः तस्मै यत्किमपि प्रदत्तं तत्सर्वं तस्य सुखायैव सन्ति । यथा सा निर्धना बालिका प्रसन्ना आसीत् तथैव । एषा कथा अस्माकम् उपनिषदः पाठस्य व्यवहारं शिक्षयति यत् संसारे यत्किमपि घटितं भवति तत्सर्वं ईश्वरेण अस्माकं लाभायैव कृतम् ।

3. ri%

तपः शरीरं स्वश्थकरणाय तथा बाह्यप्रदर्शनेन विना आंतरिकाः लालसाः नियन्त्रणार्थं तासां गतिविधिं सुनिश्चितं करोति । वस्तुतः अस्यार्थः शरीरं शुद्धकरणं वर्तते।

तपसः धारणायाः पृष्ठे एतादृशः विचारः अस्ति यत् वयं स्वोर्जाम् उत्साहपूर्वकसंलग्नकरणे तथा अंतिमं लक्ष्यम् ईश्वरप्राप्तिं संदर्भितं करोति । तपः अस्मान् ताः इच्छाः नष्टकरणे सहाय्यं करोति याः अस्माकं लक्ष्ये विघ्नस्वरूपाः सन्ति । तपसः अन्यापि बहवः रूपाः सन्ति यथा यं वयं भक्षयामः तस्योपरि ध्यानं दातव्यम्, शरीरस्य मुद्रायां ध्यानं दातव्यम्, श्वासप्रक्रियायाम् अपि ध्यानं दातव्यम् । एवं सर्वं तपसः स्वरूपं वर्तते । आगच्छन्तु अनया कथया तपम् अवगच्छामः ।

lR;dke%

सत्यकामः जाबलानामकीयायाः महीलायाः पुत्रः आसीत् । सः अध्यनकरणाय गुरुम् अन्वेषणार्थं गृहात् निर्गतवान् ऋषिगौतमस्य आश्रमे गतवान् तथा आत्मनं तेषां शिष्यत्वेन स्वीकरणार्थं प्रार्थनां कृतवान् । गौतमर्षिः तं प्रश्नं पृष्टवान् यत् प्रथमं भवान् स्वपरिवारस्य परिचयं ददातु । सं चिन्तनं कृतवान् मम परिवारे तु मम मातुः अतिरिच्य अन्यकोऽपि नास्ति । तथा मिथ्यापि न वक्तव्यम् । अतः तथा मातरं पृष्ट्वा एव वदिष्यति इत्युक्त्वा सः जाबालायाः पार्श्वे गतवान् ।

तस्य माता उक्तवति यत् "ऋषेः पार्श्वे गत्वा वदतु यत् अहं जाबालायाः पुत्रः सत्यकाम दृजा बालः अस्मि" सत्यकामः यथा माता उक्तवती तथैव गुरोः पार्श्वे आगत्य उक्तवान् । गौतमर्षिः तस्य सत्यनिष्ठतया प्रसन्नः अभवत् तथा तं शिष्यरूपे स्वीकृतवान्

एकदा गौतमर्षिः तम् उक्तवान् यत् शिक्षाग्रहणात् पूर्वं त्वं एकं कार्यं कुरु यत्

;efu;ek'p

d{kk & ^

fVIi.kh

अस्मिन् आश्रमस्य बलहीनचतुः शत (400) गवानां समूहोऽस्ति एताः नयतु तथा तावत् नागच्छतु यावत् एताः एकसहस्रं न भवेयुः तत्पश्चात् तवकृते ज्ञानं प्रदास्यामि । सत्यकामः एकम् अपि शब्दं उच्चार्यविवा ततः निर्गतवान् तथा वने नयित्वा तासां सम्यक्तया सेवां कृतवान् । केषुचन वर्षेषु गवानां समूहे 1000 गावः अभवन् । प्रत्येक गावः स्वस्था तथा बलवती आसीत् । सत्यकामस्य गौतमस्य आगमनस्य समयः आसीत् तदा सर्वेदेवाः तस्य स्वगुरुं प्रति आज्ञाकारितया तथा समर्पणेन प्रसन्नाः अभवन् । तस्मै मार्गैव अग्निवृषभहंसैजलपक्षिभिः माध्यमेन आशीर्वादं प्रदत्तवान् ।

सम्प्रति प्रबुद्धो भूत्वा सत्यकामः आश्रमे गतवान् । गौतमः तस्य मुखे आत्मज्ञानस्य तेजं दृष्टवान् । सः अनया वार्तया बहुः प्रसन्नाः आसन् यत् सत्यकामः गवानां बहुसम्यक्तया परिपोषणं कृतवान् तदा सः सत्यकामं स्वशिष्यरूपेण स्वीकृतवान् तथा ब्रह्मविद्यायाः आशीर्वादं प्रदत्तवान् ।

उपर्युक्तसत्यकामस्य कथया वयम् अवगन्तुं शक्नुमः यत् कथं सत्यकामः स्वगुरोः वचनं पालयन् वने गत्वा ज्ञानं प्राप्तवान् । तपसा सत्यकामः ज्ञानं प्राप्तवान् । अस्मास्वपि प्रत्येकः तपसा (दृढेच्छाशक्त्या) स्वलक्ष्यं प्राप्तुं शक्नुवन्ति।

4- Lok/;k;%

चतुर्थो नियमः स्वाध्यायो वर्तते । स्वः इत्युक्ते आत्मनः, अध्यायः इत्युक्ते परीक्षणम् । कापि गतिविधिः यस्यां आत्मचिन्तस्य भावः भवेत् तां स्वाध्ययं मन्यते । अस्य उद्देश्यः स्वदोषान् स्वीकुर्वन् सर्वाषु गतिविधिषु तथा प्रयासेषु आत्मजागरुकता भवितव्या । अस्माभिः अवांछितात्मघातिभ्यः प्रवृतिभ्यः दूरं भवनार्थं तथा आत्मनिष्ठभवनार्थं स्वाध्यायः करणीयः

अनया कथया माध्यमेन सम्यक्तयावगच्छामः ।

,dy0;%

सम्भवतः भवन्तः जानन्ति यत् गुरुद्रोणाचार्यः कः आसीत् ? तेकौरवपाण्डवानां गुरुः आसीत् । ते राजकुमारान् अस्त्रविद्यां शिक्षयति स्म । एकदा तेषां पार्श्वे एकलव्यः नामकीयः एकः बालकः धनुर्विद्यां शिक्षणार्थम् आगतः । द्रोणाचार्यः अस्यां दुविधायां संजातं यत् ते भीष्माय वचनं दत्तवान् यत् राजकुरेभ्यः अतिरिच्य ते एतां विद्यां अन्यं न शिक्षयिष्यति । एकलव्यः राजकुमारो नासीत् अतः तं अध्यनस्य निषेधं कृतवन्तः । द्रोणाचार्यस्य अस्वीकृत्याः प्रभावितो दुःखी च सः बालकः गृहमागतः । सः द्रोणाचार्यं गुरुं मतवान् तथा तत्रैव तेषा मृत्तिकायाः प्रतिमां निर्माय स्वयमेव अभ्यासं प्रारब्धवान् । अनेन माध्यमेन अभ्यासेन सः केचन वर्षेषु श्रेष्ठतमो धनुर्धरोऽभवत् । एकदा गुरुद्रोणाचार्यः धनुर्विद्यायाः अभ्यासाय कौरवपाण्डावान् वने नीतवान् । तत्र एकः शुनकोऽपि तैः सह आसन् । शुनकः क्रीडन् तत्र एकलव्यस्य पार्श्वे गतवान् तथा 'भुक्भुक्' कृत्ववान् एकलव्यः तं ध्वनिं श्रुत्वा तथा स्वाभ्यासे विघ्नं मत्वा तस्यमुखे सप्तशरान् अमुञ्चत् । ते शुनः हानिं विना तस्यमुखेप्रविष्टाः । अनेन शुनकः तूष्णीमभवत् । सः पुनः कौरवपाण्डवानां पार्श्वे आगतः । द्रोणाचार्यः तस्यैतादृशीं स्थितिं दृष्ट्वा आश्चर्यः चकितः संजातः । ते विचारितवान् यत् एतादृशी धनुर्विद्यायां सफलता कथं भवितुं शक्यते । ते तं छात्रमन्वेषयन् एकलव्यस्य स्थाने आगतः । द्रोणाचार्यं दृष्ट्वा एकलव्यः आनन्दितोऽभवत् । तथा द्रोणाचार्यं नतवान् । द्रोणाचार्यः एकलव्यं पृष्टवान् यत् एतादृशी धनुर्विद्या त्वया कुतः शिक्षिता ? मृत्तिकायाः प्रतिमां निर्देशयन् एकलव्यः उक्तवान् यत् "हे गुरवः ! भवद्भ्यः।" एकलव्यः गुरुद्रोणाचर्यं प्रति असीमभक्त्या, श्रद्धया, तथा आत्मनिरिक्षेण धनुर्विद्यां शिक्षितवान् ।एकलव्यस्य कथया वयं अवगच्छामः यत् सः स्वाध्यायमाध्यमेन धनुर्विद्यां शिक्षितवान् । तथैव वयमपि स्वाध्यायेन यथेष्टं शिक्षितुं शक्नुमः ।

d{kk & ^

fVIi.kh

5- bl'ojçf.k/kkue

ईश्वरप्रणिधानस्यार्थः "स्वसर्वाणि कार्याणि इश्वरस्य चरणे स्थापनं" एतं भक्तिरपि कथ्यते । एतत् ईश्वरस्य चिन्तनं वर्तते । एषा मान्यतास्ति यत् आध्यात्मिको जनः सर्वं सोढूं शक्नोति सः स्वध्यायनेन तथा निरीक्षणमाध्यमेन आत्मनः निर्मातुः रूपे स्वभूमिकां योजितुं शक्नुमः ।

अभ्यासाय आवश्यकम् अस्ति यत् वयं प्रत्येकदिवसे ईश्वरध्यानाय किञ्चित् समयं निर्धारितं कुर्याम ।यतोहि अस्माकं जीवने तत्सर्वं तस्यैवास्ति तथा जीवनस्य पाठ्यक्रमस्य मार्गदर्शनं तथा निर्देशनमं सः एव कुर्वन् अस्ति । आगच्छन्तु अनया कथया अवगच्छामः ।

Hkä% çºykn%

एकदा हिरण्यकशिपुः नामकीयः नृपः आसीत् । सः बहुवर्षाणां तपस्यायाः माध्यमेन एकं वरदानं प्राप्तवान् यत् सः न तु दिवसे मरिष्यति, नेव रात्रौ मरिष्यति, नैव गृहस्य अन्ते मरिष्यति, न गृहस्य बहिः मरिष्यति, न मनुष्यैः मरिष्यति, न पशुभिः मरिष्यति तथा अस्त्रशस्त्रैः अपि न मरिष्यति । वरदान माध्यमेन सः बहुशक्तिं प्राप्तवान् सः निर्भूको भूत्वा शासनम् अकरोत् । तस्यैकः प्रह्लादनामकीयः विष्णुभक्तपुत्रः आसीत् सः सर्वदा सर्वविध गतिविधिभिः सह भगवतः विष्णोः जपं करोति स्म । हिरण्यकशिपुः प्रह्लादस्य ईश्वरभक्तिना बहु क्रोधितः आसीत् सः इच्छति स्म यत् तस्य पुत्रः कमपि अन्यस्य न अपितु तस्यैव पूजां कुर्यात् । प्रह्लादः विष्णुभक्तौ अनुरक्तः अभवत् । तस्य पिता तं परिवर्तनार्थं बहु प्रयासं कृतवान् ।

प्रह्लादस्योपरि भक्तिकारणेन क्रोधं कृत्वा हिरण्यकशिपुः तम् एकवारं क्वथिते तैले अमुञ्चत्, परन्तु प्रह्लादः सुरक्षितः अभवत् । सः पर्वते शिलातः अधः

fVIi.kh

पातयितवान्, अग्नौ पातयितवान् परन्तु सर्वतः एव प्रह्लादस्य रक्षा अभवत् । अनेन नृपः इतोऽपि अधिकः क्रोधितः सञ्जातः । एकदा सः पृष्टवान् यत् तव ईश्वरः तव रक्षां करोति चेत् सः कुत्रास्ति ? प्रह्लादः उक्तवान् यत् सःतु सर्वत्रास्ति । प्रह्लादः एकस्य स्तम्भस्य पार्श्वे आसीत् । सः उक्तवान् यदि तव ईश्वरः सर्वत्रास्ति चेत् अस्मिन् स्तम्भेऽपि अस्ति वा प्रह्लादः उक्तवान् यत् आम् । एवं श्रुत्वा सः बहुक्रोधम् अकरोत् । सः तं स्तम्भम् अर्धं त्रोटितवान् सहसा तस्मात् विष्णुः नृसिंहरूपे प्रकटः अभवत् । सः अर्धं मानवरूपे तथा अर्धं सिंहरूपे आसीत् तस्मिन् समये न तु दिवसः नैव रात्री आसीत् गोधूलि वेला आसीत् । नृसिंहः तं नृपम् उत्थाय भवनस्य देहल्याम् उपविश्य तस्मनि समये सः नतु अन्तः आसीत् नैव बहिः तथा तं स्वाङ्के संस्थाप्य स्वहस्तनखैः तस्य वधं कृतवान् ।

उपरोक्त–कथया वयम् अवगन्तुं शक्नुमः यत् ईश्वरः सर्वत्र अस्ति यदि कोऽपि ईश्वरस्य नाम्नः जपं करोति चेत् ईश्वरः तं प्रत्येक–परिस्थितौ रक्षति ।

ikBxrk% ç'uk% 2-2

1. पंचनियमाः सन्ति ...., ..., ..., ... तथा .... ।
2. शौचनियमस्य अर्थोऽस्ति .... तथा .... ।
3. सत्यकामस्य कथायां तस्य गुरुः तस्मै .... अस्य आशीर्वादं प्रदत्तवान् ।
4. स्वाध्यायस्यार्थः .... वर्तते ।

;efu;ek'p

HkoUrh fda f'kf{kroUr%

यमे वयं शिक्षतवन्तः

- अहिंसा
- सत्यः
- अस्तेयः
- ब्रह्मचर्यः
- अपरिग्रहः

नियमे वयं शिक्षितवन्तः

- शौचः
- सन्तोषः
- तपः
- स्वाध्यायः
- ईश्वरप्रणिधानम्

ikBkUrk% ç'uk%

1) यमः किमस्ति ?

2) नियमः किमस्ति ?

3) ब्रह्मचर्यः किमस्ति ?

4) ईश्वरप्रणिधानं किमस्ति ?

mÙkjekyk

2-1

1. अहिसा, सत्यः, अस्तेयः, ब्रह्मचर्यः, अपरिग्रहः
2. क्रूरता
3. सत्यः
4. आवश्यकः

2-2

1. शोचः, सन्तोषः, तपः, स्वाध्यायः तथा ईश्वरप्रणिधानम् ।
2. पवित्रता तथा स्वच्छता
3. ब्रह्मविद्या
4. स्वपरीक्षणम् अथवा परीक्षा